

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ВИМІР ФЕНОМЕНУ СОВІСТІ

Навряд чи викличе сумнів теза про те, що основні етичні поняття (категорії) так чи інакше постають способами людського самопізнання. Добро і зло, благо, совість, честь, гідність, щастя у своєму категоріальному значенні є тими формами, якими людина зрощується з реаліями буття, насамперед – людського буття і розкриває для себе способи своєї присутності у проблемному полі співвідношення належного та наявного.

Проблематика совісті постає осередком, серцем усієї нелегкої справи виховання. Що ж таке виховання за своєю істиною? Аж ніяк не «соціалізація», «прищеплення правильних цінностей», «засвоєння норм і правил» тощо. Виховання – це *живлення духом*. Проте і дух буває різним. Може бути і злий дух, дух зла. Або занепалий дух, зіпсутий дух, «душок». У позитивному сенсі *виховання* – це **живлення духом правди**, живлення правдою, розвиток совісті, спонукання жити за совістю.

Для адекватного розкриття філософсько-освітнього виміру феномену совісті варто звернутись до деяких ідей мудрої людини, чудового педагога та письменника Симона Львовича Соловейчика (1930-1996). На жаль, творчий спадок цієї людини рідко залучається у сучасний вітчизняний філософсько-освітній та педагогічний дискурс.

С.Л. Соловейчик стверджує досить дивну річ: не наша справа виховувати совість, якимось *«формувати совість»*, совість сама виникає в душі дитини. Наша справа – *виховувати совістливість, сумлінність* [див. 1]. Що значить – совість «сама виникає в душі дитини»? «Совість – представлення про ту загальну правду, на котрій тримається все.<...> треба багато терпіння і віри в дитину, щоб навчити її вчиняти незалежно від людей, що її оточують, рівнятись душею на вище, а не на випадкове, прагнути до правди» [1].

Згаданий автор пише: «Виховати чесних і добрих дітей, виховати "людину добру" можна, і до того ж у будь-яких, навіть найогидніших обставинах; але для цього необхідно, щоб хтось поряд з дітьми, хоч одна людина з багатьох – ви, читач, чи хтось інший – щиро, глибоко, не сумніваючись – чи з дитинства не сумніваючись, чи перемігши сумніви, – вірив, що доброта і чесність, або любов і совість (що одне й те саме), не тільки не слабкість людська або дурість, але в них вся сила, в них весь розум світу» [1].

І далі – про найістотніше: «Любов та совість правлять світом. У

цьому рядку, який може викликати і посмішку, у цьому рядку, де кожне слово може здатися пихатим, у цій сентенції, що нічого не означає для багатьох людей, – у ньому б'ється живе серце виховання. Вся доля дітей, все наше дітне життя – у цих словах, у тому, що за ними приховано» [1]. Отже, живе серце виховання б'ється у висловлюванні *«Любов та совість правлять світом»*.

Погодимося, що такий поворот думки спочатку просто спантеличує. Ми що з вами, настільки дурні, що не знаємо, які *насправді* сили правлять у сучасному світі – та й в усій людській історії? Ми що, не відаємо, як «влаштоване життя»? Навіщо ж наших дітей вводити в оману, створювати якість «теплинні умови», вчити дивитись на світ крізь «рожеві окуляри», адже їм прийдеться жити в реальному світі, знаходити своє місце в реальному житті, а не в якомусь вигаданому?

Проте С.Л. Соловейчик наполягає на своєму: «Любов і совість правлять світом людей. Ми не завжди це помічаємо, як не відчуваємо повітря, яким дихаємо, але відчуваємо задуху, коли його не вистачає. Так, повітря забруднене, загазоване, дихати важко, тільки про це й кажуть: яке, мовляв, тепер повітря? Але дихаємо ми все-таки як і раніше – повітрям, живимось киснем, що в ньому міститься. Любов і совість – кисень моральної атмосфери, в яку кожен із нас поринає з першим вдихом, з першим криком. Не всі ми віримо в силу любові та совісті, сумніваємося навіть у їхньому існуванні (а чи є любов? чи є совість?), але всяке їхнє ослаблення робить життя нестерпним. Для кожного окремо та для всіх разом» [1]. Дуже хочеться погодитись з автором, міркувати разом з ним, увійти ретельно і вдумливо в його ідеї, які *відверто суперечать* інтенціям нашого – достатньо безблагодатного, якщо не сказати прямо – безбожного часу. На моє переконання, педагогіка повинна не відповідати на «виклики часу», не підлаштовуватись під його фальшиві «цінності», а серйозно опиратись інтенціям сьогодення, *реально протистояти* їм заради долі і майбутнього наших дітей.

С.Л. Соловейчик досить ґрунтовно розкриває *сутність самого феномену совісті*. Совість – це правда, що живе поміж людьми і в кожній людині. Вона одна на всіх. Ми сприймаємо її з мовою, з вихованням, у спілкуванні один з одним. Совість не буває «своя». Вона і своя, і спільна. Совість – те загальне, що є в кожному окремому. Совість є тим, що об'єднує людей. Отже, совість є почуттям внутрішнім і водночас суспільним. Вона і саме вона говорить нам, де правда і де неправда. Совість змушує людину дотримуватись правди, тобто жити з правдою, жити за справедливістю [див.: 1]. Таким чином, підкреслюється іманентність правди та совісті, совісті та правди. Зв'язок їх – нерозривний.

У максимі «любов та совість правлять світом», на перший погляд, не зовсім зрозумілим постає *поєднання* любові та совісті. С.Л. Соловейчик дбайливо, як на мій розсуд, роз'яснює це. Він пише: «Совість охороняє

доброту, добро очищає совість. Совість наступає, вимагаючи справедливості, любов прощає і дозволяє відступити. Совість непримиренна, любов мирить. Совість розбурхує, миролюбність заспокоює. Совість розводить людей, миролюбність, любов зводять їх. Совість вимагає страти, любов закликає до милосердя.

Без совісті люди – не люди, без миролюбства вони давно б знищили один одного. Благословенна країна, де світ тримається високою совістю; нещасна країна, в якій не стало совісті чи не стало миру; щаслива людина, яка живе у світі з людьми і з людиною в собі – із совістю. Однією лише любов'ю, без правди, без совісті, дитину не виростиш. Однією лише відповідальністю, без любові та великодушності, дитину занапастиш.

Але миролюбність та совість, любов і правда не завжди уживаються. Совість не дозволяє миритися з несправедливістю, зі злом, з поганою поведінкою, нечесними вчинками, совість робить батька з матір'ю нетерпимими, і сім'я стає осередком напруження. А без миру дітей не виростиш. Безглузде заняття – намагатися виховувати дітей без контакту з ними, без спільної мови, марнування сил. Без миру немає і миролюбності в дітях, і немає в них совісності, якщо впала в сім'ї справедливість» [1].

Я прошу вибачення перед читачами за таку розлогу цитату, але, враховуючи практичну відсутність посилань на тексти С.Л. Соловейчика у вітчизняному філософсько-освітньому та просто педагогічному дискурсі, вважаю наведення тексту самого автора доречним. На мою думку, до цих слів безперечно мудрої людини варто уважно прислухатись кожному, хто має справу з вихованням як таким. Адже тут схоплено самий «нерв» тих процесів, які відбуваються у вихованні, позначено умови його продуктивності, результативності та окреслено причини його неефективності, непродуктивності, невдачі, поразки.

До парадоксальності ідей зазначеного автора важко звикнути, проте вони, якщо замислитись, є достатньо ясними. С.Л. Соловейчик просто розкриває нам очі на *справжні реалії виховання*, на їх природу та сутність, які ми зазвичай не бачимо через замученість нашого погляду різноманітними забобонами, поганими виховательськими звичками, недолугістю власної нашої думки.

А ось ще одна дивовижна ідея зазначеного автора, яка знову ж таки безпосередньо стосується *проблематики совісті* у філософсько-освітньому окресленні. Він зазначає: якщо ми бачимо справедливість у стосунках з дитиною не у вирішенні проблем, а у нескінченній низці покарань та нагород, якщо нам здається, що світ влаштований за принципом «баш на баш», за добро – заохочення, за провину – покарання, то ми *підриваємо віру в правду* і тим безконечно і безповоротно *послаблюємо духовні сили дитини* [див.: 1]. Щоб дитину мучила совість, щоб вона знала, що таке сором, її **не можна** карати, сварити, соромити за той чи інший поганий вчинок. **Соромити – значить полегшувати**

совість. Що ж робити? А ось так: щоразу, коли дитина зробила щось не так, *просто засмутимося*, замість того, щоб карати і соромити. «Совість пробуджується від любові, побачивши заподіяні страждання... Сила сорому залежить не від того, наскільки часто ми соромимо, а від того, наскільки ми близькі і дорогі дитині» [1].

Поставимо таке запитання: чи знайомі з цією ідеєю – достатньо простою, ясною, раціональною, хоча і незвичною за своїм змістом – батьки, педагоги всіх рівнів? Чи робили вони спроби мислити і вчиняти саме таким чином? Питання, на мій погляд, риторичне.

Що ж нам робити, коли ми бачимо, або нам здається, що дитина наша є безсовісною, вчиняє не за совістю, що совість просто спить в ній? Треба спочатку дати правильну, точну відповідь на причини такого явища. А відповідь буде знову парадоксальною: значить, **навколо дитини послаблений фон справедливості**. Іншої причини немає і в принципі бути не може.

І на завершення – ще одна безперечно слушна і гранично важлива думка зазначеного автора. Щоб наші діти вірили в любов та совість, у те, що саме вони – любов та совість – правлять світом, обов'язково треба, щоб *ми самі*, батьки, педагоги, вчителі, просто дорослі – *вірили в любов та совість*. Якщо ми хочемо, щоб наші діти вирости добрими та чесними людьми, то, значить, мало бути такими щодо дітей, хоча це важко. Але треба ще й вірити в любов та совість – і простішого способу досягнути своєї мети у вихованні немає [див.: 1].

Я вважаю, що саме такий підхід до феномену совісті здатний перетворити і любов, і совість на потужні і вкрай необхідні *форми самопізнання*, причому – як дитини, так і дорослих. Самопізнання, узятого не вузько-психологічно як деяка інтроспекція, а самопізнання як *впізнання себе у світі*. Світ людини, людських стосунків стає дзеркалом мене самого, і таке дзеркало не замулене ані моїм прагненням до самоствердження, ані моєю зарозумілістю, пихатістю, якоюсь нечуваною «ідентичністю».

Таким чином, розгляд феномену совісті у філософсько-освітньому вимірі виводить нас на центральні, вузлові, гранично гострі і болючі проблеми виховання.

Література

1. Соловейчик С.Л. Любов і совість правлять світом (фрагменти з книги «Педагогика для всех»). URL: https://t.me/sokrat_online/511